

שימוש בכלל לוגי לשם יישוב קושי בהלכות מלכים מאת הרמב"ם¹

מובא במשנה תורה (הלכות מלכים ב ג) :

[המלך] אינו חולץ, שנאמר "וירקה בפניו" וזה בזיון, ואפילו רצה אין שומעים לו, שהמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. והואיל ואינו חולץ אינו מיבם.

בעל התוספות יום טוב² מקשה על הרמב"ם כי במקורות לא נמצא הדין "הואיל ואינו חולץ אינו מיבם", והוא מוסיף: "לא מצאנו אלא כל שאינו עולה ליבום אינו עולה לחליצה". במילים אלה בעל התוספות יום טוב מתכוון לגמרא האומרת "כל העולה ליבום - עולה לחליצה, כל שאין עולה לייבום - אין עולה לחליצה"³, והוא בחר להתעלם מן החלק הראשון של האמירה והביא את הסיפא בלבד, כי בה מצא הקבלה לדינו של הרמב"ם מבחינה לשונית - היינו בדרך השלילה - ובצדק ציין כי אין התאמה מבחינה תכנית - הרי דין המובא ברמב"ם הוא בדיוק ההפך ממה שנאמר בתלמוד!

ברם לא בכדי הגמרא נקטה בשני הצדדים של ההיקש - הצד החיובי והצד השלילי - בין ייבום לחליצה, וכך ניתן ליישב את מה שכותב הרמב"ם. הרי מן המימרא של הגמרא יוצא כי קיימת שקילות מוחלטת בין ייבום לחליצה, זאת אומרת אין חליצה ללא אפשרות של ייבום ואין ייבום ללא אפשרות של חליצה⁴. אם נסמן "עולה לייבום" ב-p ו"עולה לחליצה" ב-q יוצא כי ניתן לכתוב את המימרא של הגמרא בשפת הלוגיקה המתמטית כך: $p \Rightarrow q \wedge \neg q \Rightarrow \neg p$. ביטוי זה שקול מבחינה לוגית לביטוי $p \Leftrightarrow q$, ובכלל זה קיים $\neg p \Leftrightarrow \neg q$. יוצא כי דינו של הרמב"ם נובע ישירות ממה שמובא בגמרא.

גם בעלי התוספות הבינו את הגמרא כמו הרמב"ם. כך מסתבר מתוך שאלתם במקום "ואם תאמר, והרי חרש וחרשת דאינן עולים לחליצה ועולים לייבום"⁵. משאלתם ברור כי גם הם הבינו שמן הגמרא ניתן להסיק כי מי שאינו חולץ אינו מיבם, ולא רק ההפך.

¹ עניין זה הועלה בלימוד בחברותה עם ידידי הרב ד"ר יצחק איזק.

² סנהדרין, ב ב, ד"ה אין שומעין לו.

³ בבלי יבמות מד ע"א.

⁴ בני הרב אלחנן קליין העיר לי כי מדברי רש"י (בבלי סנהדרין יט ע"ב ד"ה חליצה): "גנאי היא לו לבא לבית דין ותהא רוקקת לפניו, וייבום גנאי הוא לו לקום על שם אחיו" משמע לכאורה שאין ממש זיקה בין שני דינים אלה באשר הן לייבום והן לחליצה ישנו טעם נפרד מדוע אין המלך מחויב בהם. מפירושו זה של רש"י יוצא אפוא שהגמרא לא באה אלא לציין שליבום ולחליצה דין משותף, בלי גרידה בצד זה או אחר, והדבר צריך עיון.

⁵ שם ד"ה כל שאינו עולה.